

ГУМАНІСТИЧНИЙ ПАФОС РОМАНУ О. ГОНЧАРА «ПРАПОРОНОСЦІ»

Українська культура має міцні гуманістичні традиції. Корені цього гуманізму — у світогляді нашого народу, у тих морально-етичних засадах, якими він керується протягом століть і які обстоює як найбільші свої духовні святині. Потужний гуманістичний струмінь пронизує творчість Григорія Сковороди і Тараса Шевченка, Лесі Українки та Івана Франка, Павла Тичини й Олександра Довженка. Серед українських письменників, чия творчість наснажена глибокою любов'ю до людини, вірою в її моральну силу і красу, почесне місце посідає Олесь Гончар (1918—1995).

Письменник народився у заводському селищі Ломівка на околиці Дніпропетровська. Дитинство його минуло на Південній Полтавщині, у слободі Сухій, в родині дідуся і бабусі. Після смерті матері, що зовсім молодою пішла із життя, хлопчика виховували її батьки. Бабуся Єфросинія Євтихівна стала для Сашка першою порадицею і другом, вона виховала в ньому любов до людей, навчила бачити і цінувати красу. Олесь Гончар згадував про неї: «В її лагідній людинолюбній натурі, в її образі ніби втілювалося для мене все краще, що є в нашого народу: працьовитість, чесність, правдивість, безмежна доброта, обдарованість. Ця вічна трудівниця, ця темна, неписьменна, але винятково чуйна до чужого горя жінка своєю широкою людяністю стоїть для мене поряд з тими, чії творіння нас захоплюють і кого ми називаємо за їхню діяльність справжніми гуманістами. Без неї, певно, я не став би письменником».

Після закінчення Бреусівської семирічки Гончар працював у редакції однієї з районних газет Полтавщини. Незабаром було трирічне навчання в Харківському технікумі журналістики і нетривала робота в обласній молодіжній газеті. 1938 р. він вступає на філологічний факультет Харківського університету. Закінчив навчання Олесь Гончар уже після війни — у Дніпропетровському університеті.

Літературне обдаровання письменника проявилось рано. Ще навчаючись у школі, він писав коротенькі оповідання, вірші, замітки, які друкувалися в районній, обласній і республіканській пресі. Одразу після війни Олесь Гончар починає писати твір, який критики пізніше назвуть «одним із найяскравіших зразків героїко-романтичного епосу про велику перемогу у великій війні з фашизмом». Це був роман-трилогія «Прапорonosці». У наступні роки один за одним з'являються нові твори Гончара: повісті «Земля гуде» і «Бригантина», збірки новел, діалогія «Таврія» і «Перекоп», романи «Людина і зброя», «Циклон», «Тронка», «Собор», «Берег любові», «Твоя зоря».

Письменник ніколи не був байдужим до пекучих проблем сьогодення. І у своїх художніх творах, і в публіцистичних виступах, і в літературно-критичних студіях він послідовно обстоював загальнолюдські цінності, боровся за Україну, за самосвідомість українського народу. 1991 р. побачила світ книга публіцистики Олеся Гончара «Чим живемо. На шляхах до українського відродження». Зібрані у ній виступи, статті, інтерв'ю, передмови пройняті глибокою турботою про екологічну ситуацію в Україні, мораль суспільства і окремої людини, стан української мови і культури.

Творчість Олеся Гончара — непересічне явище в духовному бутті нації. Його новели, статті і романи публікувалися в 76 країнах світу. За великі заслуги в розвитку художньої і наукової думки Міжнародний Біографічний центр визнав його «Всесвітнім інтелектуалом 1992—1993 років».

Роман-трилогія «Прапорonosці» розпочав свій триумфальний хід у літературі з 1946 р. Олесю Гончару було тоді лише 28 років. Твір написаний колишнім солдатом, який пройшов війну з перших і до останніх її днів, став учасником запеклих боїв, свідком людських страждань, мужності і героїзму, проявлених його бойовими побратимами.

Через багато років, згадуючи про те, як з'явилася в нього думка написати книгу про «велич нашого народу», Олесь Гончар написав у своїй статті «Письменницькі роздуми (Як писалися «Прапорonosці»)»: «Невдовзі після форсування Тиси загинув на угорській землі мій близький друг, хоробрий офіцер, улюбленець нашої мінометної роти. Я дуже тяжко переживав втрату друга. Була війна, смерть чатувала в повітрі, і все-таки цією втратою я був уражений, я не міг з нею примиритися. «Якщо тільки залишуся живим, я напишу про тебе!» — думав я, пригнічений горем і відчаєм».

Кожного, хто прочитає «Прапорonosці», не може не вражати яскрава романтична піднесеність твору. Роман-пісня, роман-поема, роман-сказання — по-різному визначають дослідники жанрову своєрідність цієї грандіозної епопеї. Нинішнє прагматичне покоління вбачає у цій святковій урочистості, романтичній піднесеності брак життєвої правди. Частіше, ніж будь-коли раніше, стали говорити про надмірну ідеалізацію героїв, прикрашення жорстокої воєнної дійсності. Але ж не треба забувати, що поставлене письменником першорядне завдання — звеличення подвигу армії, що перемогла фашизм, — вимагало і відповідного художнього втілення. Не треба забувати також, що в романтизмі Олеся Гончара яскраво проявилось національне художнє світосприйняття, типовими рисами якого є емоційність, пафосна відкритість, духовність, зосередження уваги на небуденних, драматичних ситуаціях, сильних, героїчних характерах. Про те, якою повинна постати війна у художніх творах, багато років тому написав у своєму «Щоденнику» Олександр Довженко: «Війну в мистецтві треба показувати через красоту, маючи на увазі великість і красоту людських вчинків персональних на війні. Всякий інший показ війни позбавлений всякого смислу».

Роман «Прапорonosці» — це твір глибоко людяний.

На думку М. Наєнка, головний задум трилогії полягав «в осмисленні автором принаймні двох актуальних не тільки для повоєнного часу життєвих проблем: «краси вірності» і «звільнення людини». Перша проблема конкретизується через образ одного з головних героїв роману Юрія Брянського, прототипом якого був фронтовий друг Олеся Гончара. Юрій Брянський користувався у своїй роті незаперечним авторитетом. Сміливий і хоробрий воїн, він віддав своє життя за перемогу над ворогом. Брянський загинув у бою за безіменну висотку 805 в Альпах, визволяючи народи Європи, поневолені німецьким фашизмом. Після трагічної загибелі роти, в якій він був командиром, назвали іменем Брянського, віддаючи тим самим шану мужності і сміливості цієї благородної людини.

Саме в уста свого улюбленого героя вкладає Олесь Гончар схвильовані слова про красу справжнього кохання, красу вірності: «...я радий, що вродився таким - єдиноюлюбцем — чи є таке слово? Як нема, то хай буде, — бо саме це єдиноюлюбство робить мене багатим і сильним. От чому я й говорю, що найвища краса — це краса вірності. Люди, які накидаються на все, які розмінюють свої почуття направо й наліво, по-моєму, кінець кінцем мусять відчувати себе злидарями».

Герої Олеся Гончара живуть «у світі злomu і холодному», у світі, сповненому жахів і абсурду людиноненависництва. Рятівною опорою для них стають віра з людину, в силу її розуму, високість духу. Вони прагнуть краси в усьому — в коханні, у вірності цьому

коханню, в гармонійних людських стосунках. Поняття «краси вірності» набуває у творі набагато ширшого звучання, ніж просто вірність коханому чи коханій. Це водночас вірність своєму обов'язку, бойовому побратимству, Вітчизні:

«— Все, все ми віддаємо тобі, Батьківщино, — промовив він (Брянський. — Прим, авт.) якимось дивним голосом ні до кого. — Все! Навіть наші серця. І хто не звідав цього щастя, цієї - краси вірності, той не жив по-справжньому».

Через усю трилогію проходить гуманістична ідея «звільнення людини». Звільнення від фашистської нечисті, власної озлобленості і мстивості. Нелегко було нашим воїнам на війні. У багатьох із них загинули від рук ворога рідні, близькі. Лейтенант Сагайда, який втратив батьків, загубив десь на дорогах війни сестру Зіну. жив лише думкою про помсту, гаряче зненавидів він усіх, хто жив на німецькій землі під німецьким небом. Розтоптати, знищити все, до чого доторкалися руки убивць, — таким було найпалкіше бажання Сагайди. З кожним днем все ближче і ближче наближаючись до Німеччини, лейтенант обіцяє, що вона «ще заплаче кривавими сльозами», що «все тут перетопчемо». Юрій Брянський зробив усе для того, щоб переконати Сагайду, що найвище призначення армії і солдата — бути справедливим, гуманним, бути визволителем, іти до народів Європи не з ненавистю, а з любов'ю в серці. «Любов рухає армії вперед. Ми — не дикі коні, щоб усе топтати», — переконаний він. І лейтенант Сагайда з часом теж доходить висновку: «Це таки щастя — любити людей».

Запам'ятовується в романі полковий розвідник Козаков. Повним смертельних небезпек було його фронтове життя. Ідучи в тил ворога, виконуючи важливі завдання командування, він кожної миті ризикує собою. Одужавши після поранення, Козаков «у своїх трофейних чоботях з низькими халявами, в яких він здавався трохи розкарячкуватим», втікає з госпіталю. Він не бажає відлежуватися в ліжку, коли його частина перейшла кордон. Мужня і смілива людина, Козаков прагне воювати, діяти, адже він не з тих, хто війну збирався пересидіти в тилу. Душа його не зачерствіла від війни, не звикла до крові, а навпаки — побачені жахи допомогли йому глибше усвідомити ціну людського життя і страждань. Саме Козакову належать прекрасні слова: «Гарно рятувати людей! Краще, ніж убивати!»

Сьогодні по-різному оцінюють події нашої історії, разом з тим й історії другої світової війни. Напевно, не все так просто в ній, як здавалося нам ще кілька років тому. Але й не можна просто забути, перекреслити ті жертви, яких зазнали народи колишнього Радянського Союзу у боротьбі з німецькими фашистами. Українці й білоруси, росіяни і казахи, грузини і естонці — усі вони йшли в Європу не як загарбники, ними керували любов і співчуття до поневолених фашистами людей, прагнення врятувати їх, хай навіть і ціною власного життя. Понад 280 тисяч наших воїнів загинули за свободу угорського і чеського народів, 600 тисяч поклали свої голови за звільнення Польщі.

В одній із своїх статей Олесь Гончар написав:

«Фашизм був втіленням зла повсюдного, найненависнішого, він загрожував самій твоїй людській сутності, прорікав загибель твоїй нації, твоїй мові, історії, загрожував підкореним народам неминучим зникненням, рабством і онімеченням, тим-то не лише героїчні натури, але й кожен, хто усвідомлював весь безмір небезпеки, змушений був відгукнутися на поклик обов'язку, як відгукнулись мільйони твоїх співвітчизників.

Спрощено і вкрай несправедливо було б зображених у творі людей уявляти фанатиками

Сталіна, бездумними виконавцями його деспотичної волі. Звичайно, ніхто не міг знати того, що в усьому обсязі відкриється народам країни через кілька десятиліть... ще далеко було до нинішніх днів очищення, коли всі ми дізнаємось про справжні масштаби зlodіянь, про сфабриковані процеси, про розгул сваволі й беззаконня, якими нічим не обмежена сталінщина, диктатор і його опричники навіки заплямували себе. Завдані кривди боліли, душі в багатьох кровоточили, та й цим не заглушити було в людях голос совісті, почуття найвищого обов'язку, готовність захищати рідну землю, відборонити своє найдорожче».

А ось іще одне свідчення фронтовика, нині архітектора О. Силина:

«Наше командування й воїни докладали всіх зусиль, щоб урятувати населення окупованих країн та їхні духовні цінності, — уникали лобових атак і штурмів міст, застосовували обхідні маневри, відтягували ворожі сили на оперативні простори тощо. Але для фашистів знищення національних надбань було запрограмованою акцією, що вони яскраво й продемонстрували в таких столичних містах, як Будапешт, Братислава, Відень і Прага.

Фашисти перетворили Прагу в свою останню твердиню на окупованій землі Чехословаччини. Відчуваючи, що їм не втриматись і за мурами середньовічних замків, вони прирекли красуню Прагу — місто десятків театрів, бібліотек, музеїв, інститутів і трьох академій — на загибель. Столиця країни мала успадкувати долю Лідіце, що, як і англійське Ковентрі, стало синонімом тотального знищення. У Празі заміновано було все: древні монастирі й собори, унікальні бібліотеки, архітектурні комплекси, усипальниця королів. Не минули фашисти вулиць-музеїв і окремих будиночків, що здавна стали національними святинями народу. Подвійної ваги вибухівку було закладено в усі 12 мостів Праги. Врятувати місто могли тільки рішучі оперативні дії — і воно одностайно повстало. Однак сміливці неспроможні були довго протистояти вишколеним гітлерівським дивізіям та їхній техніці. Тоді, долаючи відстань і перепони, на допомогу Празі помчали танкісти — гвардійці маршала П. С. Рибалка. Внаслідок цього блискавичного й могутнього удару Прагу було врятована..»

Наші солдати і офіцери не думали про подвиг, коли рятували від загибелі сотні бранців різних національностей, коли, звільняючи від фашистів Прагу, Краків чи Варшаву, турбувалися, як не пошкодити древні архітектурні споруди цих прекрасних міст, коли, забувши про помсту, годували голодних людей у самій Німеччині. Але це й був справжній гуманізм, справжній моральний подвиг людей, якими рухала любов, а не ненависть, добро, а не зло.

Щоб урятувати життя громадян Будапешта, капітан Ілля Остапенко разом з іншими парламентарями йде на переговори з ворогом. Мужні люди були розстріляні оскаженілими від безсилої люті фашистами. Герой роману Саша Сіверцев у розмові з Євгеном Чернишем захоплюється подвигом парламентарів:

«Уявляєш собі, серед страшного бойовища, власною рукою підняти раптом прапор гуманності, відчути, що ціною одного свого життя даруєш життя сотням тисяч дітей, матерів, рятуєш від винищення музеї, храми, парки, мости...»

Болить серце у Саші Сіверцева не лише за зруйнований Петергоф, за осквернені пушкінські місця, за Ермітаж. Йому хочеться, щоб збереглися пам'ятники в Будапешті: «— Прокляті, прокляті! — з болем вигукнув Сіверцев, підводячись. — Від Пушкіна до Дунаю!.. Скрізь рвуть, палять, нищать!.. А послухати їх — тільки й чуєш: цивілізація, культура,

прогрес!»

Залишаючи неушкодженими каштани в одному з кварталів Будапешта, солдати турбуються про те, аби діти міської околиці дихали чистим повітрям: «Може, ваша малеча, бавлячись після війни під цими зеленими деревами, спом'яне і нас незлим, тихим словом. Так, товариші? — Так! — озвалася вогнева. — Так!

І старший лейтенант наказав підняти міномети вище, поставити їх в самому будинку, навпроти вікон. Мінометам у такій позиції каштани не заважали».

За словами М. Наєнка, наші бійці не просто звільняли від фашистських загарбників поневолені землі Східної Європи, «...мета в них ширша: боротьба за істинну свободу кожної людини». І тому вони визволяють прикутого фашистами до кулемета смертника-хорвата, дають притулок угорському художнику Ференцу, рятують життя в'язням концтабору, приреченим на смерть.

Зобразивши в романі страждання, кров, смерть, Олесь Гончар з усією силою свого таланту засудив війну і завойовництво як найжахливіші злочини, спрямовані проти людства, проти кожної окремої людини. І в цьому — великий гуманізм письменника.

Герої його твору сповнені рішучості покінчити з війною назавжди. Якби Гітлер потрапив до рук солдатів, вони покарали б його найжорстокіше: хай би копав окопи в усі осінні дощові ночі доти, «доки й захлинувся б тванюкою, зогнив у ній», або закували б у ланцюги антонесок, гітлерів, не даючи їм ні їсти, ні пити, «хай би душогуби їли отой попіл наших спалених хат... щоб натерпілися тої війни, аби нікому й не забажалось її вже ніколи!»»

Хома Хаєцький, виступаючи в парламенті перед уявними міністрами, звертається до них:

«— Міністри... Гей, ви, міністри! Ходіть-но сюди, маю з вами бесідувати. Буду свого допевнятись. ...знайте, що тепер Хома не захоче, щоб ви знову гнули фашистську політику і загинали її на війну».

Символічною є описана письменником сцена перебування Євгена Черниша в парламенті:

«Черниш стояв нагорі у палаті сенаторів, повитій білими присмерками. Мовчки оглядав пишні окраси стін, ковзаючи по них неуважним сумним поглядом і думаючи про тих далеких, розгублених по шляху, які йшли і не дійшли сюди. Він виразно бачив їхні обличчя, чув їхні голоси і сам уже в думках звертався до них».

У словах Черниша ніби вчувається голос самого Олеся Гончара, який пристрасно звертається до поколінь нинішніх і прийдешніх:

«Ви не повинні бути ніким забуті: ні мінливими політиками, ні дипломатами».

Твір Олеся Гончара мав епохальне значення як для літературного процесу, так і для піднесення духовності нації. Аналізуючи жанрово-стилістичні особливості роману, Микола Жулинський пише:

«Мабуть, Олесь Гончар не передбачав, що «Прапорonosці» постануть перед світом у формі народного епосу, в лірико-романтичній тональності «Слова о полку Ігоревім» і наче

прадавні слов'янські дружинники піднімуть свої знамена за землю Руську в новому визвольному поході їхні нащадки — Хома Хаєцький і Юрій Брянський, Роман і Денис Блаженки, Євген Черниш... «Хлопці йшли, як боги! Весь обрій всіявся тими сірими «богами». Одні підіймалися пологим схилом, інші вже зникали за горбом і наче входили в землю».

Прості звичайні хлопці, рядові солдати й офіцери, вони не думали про те, що увійдуть до історії, що їх назвуть героями. Але сьогодні ми називаємо їх саме так, розуміючи, що перемога в битві з фашизмом стала можливою завдяки багатьом відомим і невідомим героям. Пронісши через усю війну любов до свого народу, не втративши людяності, доброти, милосердя, не загубивши на далеких дорогах Європи чистоти і душевної відкритості, вони здійснили справжній моральний подвиг, пам'ять про який повинна жити вічно.